

СЕПТЕМВРИЙСКА ЛИТЕРАТУРА

Септемврийското въстание от 1923 г. даде могъщ тласък на развоя на българската литература. „Септемврийска поезия“ — така беше наречена от Георги Бакалов поезията, която беше създадена непосредствено след въстанието и отразяваше неговия патос и настроенията след неговото поражение.

„След поражението на труда през септември — пише той с възможния за онова време език — цялата трудова поезия у нас се превърна в септемврийска поезия.“ И тая поезия, чието начало „изхожда от септемврийските събития“, получи широк терен и продължителност в българската литература.

Веднага след Септемврийското въстание и въпреки фашисткия терор се появи нова вълна от революционна литература, главно поезия, в периодичните издания „Нов път“, „Пламък“, „Наши дни“, „Звънар“. Родена от въстанието и от емоционалната атмосфера след неговото потушаване, тя отразява ужаса на фашистките изстъпления. Но тя не само долавяше „ужаса, страданията, кланетата, зверствата“. Тяхното изобразяване тук им смисъл на изобличение. При това нейното съдържание е много по-богато. Тя е пропита със скръб по загиналите в боя. Но това не е плач над умрели, а обет над гроба на борци, паднали в борбата за „правда и за свобода“. Тая поезия прославя въстаналите работници и селяни и е пропита със социален хуманизъм. И още: тя изразява протест против фашисткия терор, възторг от революционния подвиг на народа и вяра в бъдещата победа. „Сватба“ на Фурнаджиев в същност е мечта за ново въстание, в което народът ще тържествува. „Септември“ на Гео Милев е предсказание, изречено с твърда увереност също така за ново въстание, което ще завърши с победа. По своята идейна насоченост септемврийската поезия е антибуржоазна. Макар да има по-особен характер — определен от конкретните обществено-политически обстоятелства на историческия момент — тя представя, общо взето, продължение на революционната линия на Смирненски. Тя е първата антифашистка литература у нас — израз на настроенията на работническите и селските маси. Най-ярки с цялото си тогавашно творчество нейни представители бяха Гео Милев, Асен Разцветников, Никола Фурнаджиев, Ангел Каралийчев.

Първият център на тая литература беше списание „Нов път“, редактирано от Георги Бакалов (1 дек. 1923 — средата на април 1925, спряно от фашистките власти). В него се сложи началото на антифашистката литература у нас. По-рано само Смирненски още в 1921 г. написа антифашистко стихотворение, в което съобщи за борбата на италианските антифашисти и призоваваше към бдителност против зараждащия се и в нашата страна фашизъм („Ардити“).

„Нов път“ беше легално списание на нелегалната вече комунистическа партия. То се бореше за марксистическа идеология в литературознанието, за създаване на литература, която да е израз на стремежите на революционната

работническа класа и на борбата ѝ за нов свят. То воюваше с буржоазната естетика и литература и пропагандираше съветската литература — доколкото бе възможно при ония тежки условия. Художествените произведения в него бяха ново явление в нашия литературен живот — един особен, на високо естетическо равнище разцвет на поетичното слово.

В списанието сътрудничеа много поети и белетристи: Д. Осинин, Ник. Хрелков, К. Зидаров, Т. Харманджиев, Кр. Велков, Ем. Коралов. Всички те имат дял в изпълнение на ролята, която то беше поело. Но неговия авторитет утвърдиха постоянните негови сътрудници Асен Разцветников, Никола Фурнаджиев, Ангел Каралийчев. Като се прецени внимателно неговото съдържание и въздействието му в обществото, не може да не се признае, че лице на „Нов път“ даваха те със своето творчество. Тяхната поезия беше най-блестящият израз на новото, тя възбуждаше остър интерес у читателите. Книги като „Пролетен вятър“ на Фурнаджиев, „Ръж“ на Каралийчев, „Жертвени клади“ на Разцветников бяха в оня момент — края на 1924 г. (заедно със „Септември“ на Гео Милев) — най-високите постижения в българската литература изобщо. В тях покрай актуалните им особености на революционна антифашистка литература бяха заложени в трайни черти от националната душевност на българския народ. В тях дишаше родното — онова родно, което е свързано с бунтовните стремежи и с жаждата за справедливост, присъщи на българския народ през всички векове на неговото съществуване. Бликащата жизнерадост у Каралийчев, дълбоката жизненост и воля за преодоляване на страданията у Фурнаджиев се сливат с оная психическа настроеност, която Пенчо Славейков посочваше като „кардинална черта“ в националния характер на българина. Тримата млади автори живееха с амбицията да поставят своето художествено дело в приемственост с най-прогресивните традиции на националната ни литература. У тях е в пълна хармония националното с интернационалното.

Същия характер като „Нов път“ имаше и неделното издание „Наши дни“, в което сътрудничеа голяма част от новопътниците. Като обединителен център на единния културен работническо-селски фронт служеше сп. „Звънар“ (април 1924 — април 1925). Ръководеше се от комунистите. С карикатури (Бешков, Жендов, Кюлявков, Стоян Венев — тогава Пролетарче), с хумористични и сатирични стихотворения и фейлетони (Каралийчев, Разцветников, Кюлявков, Тома Измирилев, В. Павурджиев, Н. Хрелков, Христо Радевски и др.) то изобличаваше остро фашисткия терор.

Протестът против фашизма беше изразен особено силно и открито в списанието на Гео Милев „Пламък“. То издържа едва една година (1924), след първата книжка от 1925 г. беше забранено. „Пламък“ се бори героично против диктатурата на фашистите, особено против ограниченията на печата от Закона за защита на държавата. В него сътрудничеа А. Страшимиров, Хр. Ясенов, Ник. Райнов, Ем. Попдимитров, Ник. Хрелков, Ламар и др. Сътрудничеството на Христо Ясенов обаче е повече акт на демонстрация за солидарност с антифашиста Гео Милев и за противофашистка позиция. Защото стихотворението „Еклезиаст“, което печата в „Пламък“, е старо по своята песимистична философия, реминисценция от идейно-емоционалния свят на символизма (вероятно останало от преди войните). Съвсем в програмата на списанието са стихотворенията от цикъла „Пропилен“ на Емануил Попдимитров — те означават възвръщане към земята и народа. Поетът се обръща към народа и заявява, че е готов да иде в негово име на кладата. Подобна декларация в онова време беше недвусмислен антифашистки жест.

В „Пламък“ Антон Страшимиров дава само един разказ — в първата книжка: „Изповед“. Една объркана изповед, мозайка от лирични излияния —

но едно, и то много важно, е ясно: в нея проникват стонове, сцени, кървави петна от страшните септемврийски дни: „Страшни, страшни септемврийски дни, в които вечерите бяха светкавични и утрините — поройни. . . Те убиваха — ден; убиваха — нощ. И после — дни и нощи: убиваха. Ловяха младенците, извеждаха ги по стъгдите и. . . даваха в кърви майките — беззащитните.“ Тия моменти звучеха и като протест, и като обвинение.

Ужасите на септемврийските дни и нощи са намерили отражение и в малкото сборниче от есета, спомени, психологически анализи и разсъждения на А. Страшимиров „Палач и злодей“ (1924). Интересува го психологията на палача, от когото „няма по-черно клеймо“, но от него е по-грозен злодеят, който убива беззащитни и невинни хора.

Когато Гео Милев започва да издава „Пламък“, Николай Райнов му дава статия на безбидна тема — „Фантастичен театър“. Това означаваше обаче публична манифестация на сътрудничество с един революционер антифашист. Но в четвъртата книжка вече Райнов печата „Музика“ — разказ с твърде нестройна структура, но с определени отражения на Септемврийското въстание. Без да се говори направо за него, дават се картини от живота, между които главно място заема бунтът на работниците от предградията на някакъв голям град, понесли „секири, сопи, пушки — кой що има“ — момент от въстание или по-точно прелюдия на въстание. Революцията Райнов схваща като романтик — вижда я като разрушение на старото, представя си я с очистителния огън на пожарите: „Всичко да изгори. . . Да се гради на чисто равнище, без спомени за вчерашния ден.“ Както е у Блок, както е у Ясенев, както е у всички символисти, преминали на революционни позиции.

Положителна промяна в развоя на Райнов се забелязва от по-рано. Мистик, теософ, индивидуалист, потънал изцяло в миналото, в апокрифните сказания и легенди, в източната екзотика и пр., той под влиянието на следвоенната атмосфера обръна поглед към съвременността. В 1921 г. в сп. „Златоторг“ той обнародва разказ „Сиромах Лазар“, в който засяга направо социалния въпрос. „Мелницата — казва героят на разказа сиромахът Лазар — фърля сега на едни само брашно, на други — голи трици. . . Трябва да се смени тоя ред. . . Брашно — на всички!“ Но поставеният правилно въпрос в края се решава с примирение. Социалният въпрос като въпрос за справедливо разпределение на материалните блага се изоставя, изместен от проблемата за „вечното“, за духа, и от теософската идея за някаква „световна справедливост“, определяща човешката съдба. Това, което е нужно — е любов към всички. Всички сме братя. . .

Но след Септемврийското въстание и масовия фашистки терор Райнов, потресен от ужасите, идва до съзнание, че истинският хуманизм не може да обича всички — и потиснати, и потисници. В 1925 г. той издава сборника си от разкази „Сиромах Лазар“, в който влиза и едноименният разказ, но вече преработен. Прибавя се реалистична картина из живота на онеправданите и експлоатираните. Лазар и тук се примирява и не иска нищо от никого. Но разказвачът, т. е. авторът, видял истинското зло, заявява категорично, че вече не го „тешат приказки за световна справедливост“ — за него е ясно, че в света има потиснати и потисници и че единият брат се нарича Каин. А известно е, че още Смирненски и след него септемврийските поети, особено Разцветников, бяха насочили изобличителното си перо срещу братоубиеца Каин.

Разбира се, най-силният израз на революционния антифашистки патос в „Пламък“ беше „Септември“ на Гео Милев — поема, която привлече вниманието на всички — и на прогресивните хора, и на реакцията. Едно произведение, изключително по своето трайно въздействие в нашето общество и

културно развитие, вдъхновение за всички борци против фашизма и капитализма. В него се засяга събитие чисто българско, национално, свързано със съдбините на нашия народ, най-високият връх на класовата борба. В „Септември“ Гео Милев възпя героизма на народа и борбата му за социализъм, от една страна, а, от друга, хвърли гневен протест в очите на реакционните сили.

Въстанието на работниците и селяните през септември 1923 г. получи широк отзвук и остави трайни, дълбоки следи във всички области на нашия обществено-политически и културен живот и в нашето изкуство. Въпреки кървавите вакханалии народът не се признаваше за победен. Това „първо народно въстание против фашизма“ (Георги Димитров) показва огромната борческа енергия на българския народ, а с поуците, които донесе, послужи като „генерална репетиция“ за въстанието през 1944 г.

Първата, ранната вълна на септемврийската литература, за която говорихме дотук, изигра роля на плодотворно начало — началото на една нова тематика в българската литература. През 1926—1927 г. Антон Страшимиров издаде силно изобличителния си роман „Хоро“ и събра около вестника си „Ведрина“ голяма група млади писатели комунисти и антифашисти. По страниците на „Ведрина“ се разкриваха престъпленията на фашистките власти, воюваше се против ограниченията на мисълта и се защитаваха съветската култура. В новата тематична линия нататък са романите на Орлин Василев („Бялата пътека“) и Крум Велков („Село Борово“), септемврийските балади на Ник. Хрелков. Всички тия произведения и още други, които следват през 20-те и 30-те години, са добре известни. Излишно е да се изброяват. Нужно е само да се подчертае, че септемврийската тематика получи най-благоприятни условия за разработка след Девети септември 1944 г. След социалистическата революция у нас можеше свободно, открито да се изобразяват от всички страни правдиво както героизмът на въстаналия народ, така и изстъпленията на фашистите. Така в нашата литература темата „Септември 1923“ зае видно място. Редица от нашите съвременни поети и особено някои крупни белетристи (нека поменем само Емилиян Станев и Георги Караславов) чувстваха нужда да осветлят, да осмислят изпълнения с борби път на българския народ от първото антифашистко въстание насам към нашия днешен социалистически строй. Да направят от подвига на септемврийските герои извор на вдъхновение за строителите на социализма.